

א ד ר
ת ש "ן
מ א ר ט
1990

כיוונים

כתב - עת לציונות וליהדות

ישראל אלדד: "ימין" ו"שמאל" בציונות

מיכאל ששר

ד"ר ישראל אלדד (לשעבר שייב), איש המחותרת לשעבר, המתקרב לגיל גבורות, זכה השנה בפרס ביאליק על מפעל חייו במדעי היהדות. אשר עלי-כן הלכנו לשמוע את הערכתו על מצבנו העכשווי באספקלריה של השקפת עולמו הלאומית, ואם תרצו אפילו הלאומנית.

ש. ד"ר אלדד, מדוע כמעט ואין אנשי רוח במחנה ה"ימין" ואתה כמעט נציג בודד בעל רמה של מחנה זה? — כיצד להסביר זאת?

ת. שאלה זו נשאלת שוב ושוב ויש בה כמה אספקטים, קודם כל אספקט של מינוח. כששואלים אותי אם אני "ימני", אני משיב: באיזה מובן? — ספר יונה מסתיים במלים "אשר לא ידע בין ימינו לשמאלו ובהמה רבה". אינני יודע מה "ימין" ומה "שמאל", אבל אני יודע שאינני "בהמה רבה"... השימוש ב"ימין" ו"שמאל" היום הוא מיושן. בתקופה הקלאסית היו ל"ימין" שלושה מבחנים: דתי, מעמדי-כלכלי ופוליטי. משלושה אלה אולי רק המונח של "ימין פוליטי" מתאים לי.

מעמדית אני אולי יותר שמאלי ממרכסיסטים מוצהרים רבים ומבחינה דתית אני ודאי לא שייך ל"שמאל", אבל גם לא ל"ימין", אלא למחנה כלשהו באמצע, מעין גשר. אל נשכח שבנוסח הפובליציסטי אצלנו — שהכל בו בנוי על גידופים — מספיק שאתה אומר "ימין" ומיד אתה רואה איזו סינתזיה של יצחק שמיר והרב פורוש ואברהם שפירא, אף-על-פי שמבחינה פוליטית איני בטוח איפה יהיה אברהם שפירא כשיבוא עניין השטחים להכרעה. אז אהיה אני דווקא עם אנשי הקיבוץ-המאוחד במחנה אחד.

דבר שני. כל האבחנה בין "ימין" ל"שמאל" איננה רלוונטית לגבינו מבחינת הבעיות שלנו. השקפתי לאומית — ולא איכפת לי אם מוסיפים נו"ן באמצע ומכנים אותה לאומנית, ובזה פוסלים אותה — ופירושה שאני רוצה את ארץ-ישראל השלמה ואת עם ישראל השלם בארץ-ישראל. זוהי האידיאה הפוליטית העליונה שלי, מעל לרעיונות-מישנה כמו בעיות המשטר במדינת ישראל, הדמוקרטיה או ההכרה בשוויון זכויות של הערבים (שהם כל אחד ערך בפני עצמו ואינני שולל אותם). אם השקפתי לאומית אז אני אכן "ימין". זאת, מכיוון שבחיים אין דרך לחיות על-פי כל הערכים ברזמנית. לא במקרה קראתי לעתון שהוצאתי "סולם", כי סולם הוא אצלי סמל מרכזי. הערכים הם

סולמיים, כלומר – אין הם עומדים במאוזן, אלא במאונך. אותה תורה שאמרה "לא תרצח", אמרה גם להוריש ולהחרים את עמי כנען בעת כיבוש הארץ וזה אותו משה רבנו, או אותה תורת משה.

יש על כך סולם של ערכים ושל חשיבות וגם של זמן, של דבר בעתו, כמו שאמר החכם מכל אדם: "לכל זמן ועת לכל חפץ...עת מלחמה ועת שלום". קוהלת בודאי היה רודף שלום, אבל הוא הבין את יחסיות הערכים. לפעמים אין ברירה ואתה חייב להילחם.

ובכן, אם השקפת עולמי היא סולמית, מבחינה מוחלטת או מבחינת הזמן, ואם זו לאומנות – אז ניחא. שיקראו לכך לאומנות או פאשיזם.

הערך העליון של חיי ושל דורי הוא גאולת עם ישראל ואינני חושש לקרוא לכך "גאולה". היום מדברים על ארבעים שנות עצמאות ישראל. אני שמח שמגילת העצמאות מסתיימת במלה "גאולה". היום לא היו כותבים מלה זו. פעם דברו על התנועה הציונית כעל תנועה משיחית והיום גם המלה "משיח" נפסלת.

חטא החטאים של הציונות הוא שאינה אומרת את הדבר העיקרי לעולם המערבי: הערכים שלכם הם יקרים לנו. אדרבא! את רובם לקחתם מאתנו ואתם באים ללמד אותנו שוויון וצדק!! – מה רבה הצביעות שבכך! ואמנם, כשאנחנו נהיה בסיטואציה של ארה"ב ושל צרפת, בלי אויבים ובלי שישללו את עצם קיומנו, ננהג כמותם. אבל אנחנו נמצאים במצב של היוולדות והיווצרות, ועל גשר אין עושים חוקה. זו היתה חכמתו של בן-גוריון. חוקה טובה למדינה מבוססת וגמורה, אבל אנחנו עדיין מדינה בלתי גמורה! אין מדינת ישראל מדינה נורמאלית, מבחינה זו שכל מדינה היא פונקציה בין טריטוריה לבין אוכלוסיה של אותה טריטוריה, ואילו ישראל היא המדינה היחידה בעולם שחורגת מהגדרה זו. היא לא קמה בשביל תושביה. בן-גוריון היה ציוני, אבל הוא לא הקים את המדינה בשביל 600,000 יהודים ו-450,000 ערבים שחיו אז בארץ, אלא בשביל מיליוני יהודים שיבואו. זוהי הציונות. על כך מסכימים הכל, ואני מוסיף: המדינה אינה קיימת בשביל תושביה! אני בעד דמוקרטיה, אבל דמוקרטיה ציונית. חייקה גרוסמן ממפי"ם אמרה לי פעם "ציונות דמוקרטית" ואני אומר "דמוקרטיה ציונית". כלומר, הדמוקרטיה צריכה להיות מוגבלת על-ידי הציונות. אם מכנים זאת "ימין" – תקראו לכך "ימין"; אם מכנים זאת "פאשיזם" – תקראו לכך "פשיזם". התוכן והאידיאה חשובים ולא הכינויים.

ויש עוד שני יסודות: האחד – מחלב אמנו אנחנו יונקים את שאיפת הצדק והשוויון ואיננו צריכים ללמוד אותם מן המהפכה הצרפתית או מן הרוסית. מילדותנו למדנו על מלחמת הנביאים לצדק ולשוויון. בעת פרשת סברה ושתילה (ולא חשוב לי אם היו בהפגנה 400,000 או 100,000 איש) אין ספק שרבים נודעו בכנות. דווקא אז נזכרתי באברהם העומד ומבקש לחון את סדום המרושעת והוא מלמד את הקבי"ה צדק ואומר: "השופט כל הארץ לא יעשה משפט?" – עוד מעט יגידו שאברהם אבינו היה "שמאלן"...

ואחרון אחרון, אוסיף גם יסוד שהוא מה שהסופרים מכנים "שמאלני". כיוון ש"השמאלנות" – מה שקרוי הומאניזם, שוויון, דמוקרטיה, זכויות אדם וכי' – רווחת בעולם המערב, וחלק גדול מאנשי הרוח שלנו – הפרופסורים והסופרים – פוזלים מערבה ורוצים לקבל מילגות ומימון לתרגום ספריהם, אז ככל שהם פרוגרסיביים יותר, יקדמו זאת בברכה בבוסטון ובקיימברידג'. אבל אין בזה יושר ואין בזה כנות. אני תמיד אוהב להדגיש שאוניברסיטת תל-אביב יושבת על אדמות ערבים שגרים היום בסברה ובשתילה. זוהי צביעות רבה! ובכן, הפזילה הזאת שמאלה, ל"עולם המתקדם", יש בה גם אלמנטים גניאולוגיים שלנו – אנחנו בני נביאים – ויש בה גם אלמנטים חומרניים וקרייריסטיים אופורטוניסטיים, וגם בריחה מן הציונות. כשהיתה הציונות הכח המניע, ידעו הכל שעושים עוול לערבים. אנחנו באים לקחת את הארץ. נקנה אותה, בכסף ובמשפט, אבל אין ספק שיש בכך הפלייה למען היהודים. כל הציונות היא חוק הפלייה, שאם לא כן באמת צריך לתת למיליון ערבים לחזור! כאשר רוצה ערבי לגור ברובע היהודי הוא טוען: יש אי-צדק ואי-שוויון בכך שיהודי יכול לגור אצלנו ואנחנו איננו יכולים לגור אצלם. אכן, זוהי האמת של הציונות. אין פה סימטריה! או קח לדוגמה את בעיית העבודה הערבית. כמה הסוציאליסטים שלנו היו מתוסכלים בשעתם. הם היו בעד אינטרנציונאל והנה הם צריכים לגרש פועלים ערביים. אבל זו היתה ההגמוניה של הציונות.

עם הקמת המדינה, יש גורסים שהשגנו את המטרה ואנחנו יכולים להיות ככל הגויים. לדעתם, גמרה למעשה הציונות את תפקידה וכל הקטגוריות האחרות שהזכרתי, באות במקומה והערבים – "הגר" – ברגע שיראו את עצמם כגורם בארץ, יזכו בכל הזכויות כמו היהודים. אבל הסיטואציה שלנו איננה כזאת! הלא הם פלישתים פה! ועליהם לא חל דין-תורה של גר וגם לא דין הדמוקרטיה המערבית! זהו ההסבר שלי, מדוע חלק גדול מאנשי הרוח נמצאים ב"שמאל".

ש. אם כך, מי מן ההוגים היהודיים כיום אתה מחשיב?

ת. זמן רב היה לי שכן ממול – גרשם שלום – שזכותו היא גדולה ביותר, גם אם אין מקבלים את שיטתו במלואה. הוא פתח לנו פתח להבנת עצמנו וגם להבנת הציונות. אני משתמש בו הרבה ומעריך אותו מאד. ומבחינת המדע ההיסטורי של היהדות התלמודית – מי לנו גדול מפרופ' אפרים אלימלך אורבך. אני גם קורא הרבה ואוהב מאד את דברי פרופ' אליעזר ברקוביץ על ההלכה. אני הרי אינני עוסק בדברים מתוך אינטרס אקדמי בלבד, אלא מתוך כוונה של הלכה למעשה, אף שאינני איש הלכה, לא מצד הידע ולא מצד המעשה. ומכיוון שאני דואג וחושש מאוד מקרע בעם היהודי בין יהודה לישראל – אני מחפש בין גדולי אנשי ההלכה פתח לפתרון מוסכם. ספריו של ברקוביץ על ההלכה הם מאירי עיניים מבחינה זו. הוא מראה כיצד עד לפני 150 – 200 שנה היתה ההלכה הליכה, כלומר הלכה חיה, אבל היום הכיוונים האלה נעשו קוטביים.

ש. ומי בתחום הספרות החדשה אתה מעריך?

ת. עמוס עוז כולו אמביוולנטי. הוא סכיזופרני מאד וממילא היחס שלי אליו דומה. קראתי את ספרו "קופסה שחורה" וצורת הכתיבה דווקא מצאה חן בעיני.

ש. וא.ב. יהושע?

ת. אני מחבב אותו אישית וגם מבין אותו הבנה דיאלקטית. אני יכול להבין שמישהו צריך היום להמשיך את דרכם של ברנר וברדיצ'בסקי ולומר: תפקידי היום כסופר הוא לשלול הכל. על רקע מה שקורה אצלנו מבחינה רוחנית-דתית הוא אומר: יהדות היא גלות – ולצערי הרב יש לו במה להיאחז. אבל אינני מקבל הגדרה זו. תפקידי הוא להילחם נגד המציאות והציונות היא כולה מלחמה נגד המציאות של הגלות. מדוע כולנו התלהבנו מטשרניחובסקי כמו מניטשה? – בגלל גישתם שדגלה בשיבה אל הטבע ואל האדמה, אבל טשרניחובסקי לא שלל את היהדות שלילה טוטאלית, אלא סבר שקודם כל צריך לדאוג לגוף הבריא.

ש. בכך חלק על ביאליק?

ת. ביאליק – גם בהשפעת אחד-העם – נטה תקופה ארוכה בחייו להדגשת הרוחניות ולמרכז רוחני ולא התלהב מחזרה לטבע. אבל גם אצל ביאליק היתה סינתזה.

ש. דהיינו?

ת. אורי צבי גרינברג סיפר לי פעם ששאל את ביאליק: מדוע שונאים אותי ואותך לא? הרי אתה כתבת, "אכן, חציר העם!" וביאליק ענה לו: על "אכן, חציר העם!" מסכימים הכל, אבל אתה (אצ"ג) מראה באצבע! ומלבד זאת, אותו ביאליק כתב גם את "תחוקנה". כלומר, השליה ממלאת תפקיד דיאלקטי מסוים, בתנאי שהסופר מודע לכך שהוא שולל מטעמים דיאלקטיים, כדי שתיווצר אחר-כך סינתזה חיובית (זאת, בניגוד, למשל, להינריך היינה שלגלג על הדיאלקטיקה של הגל ואמר: אם הצימאון הוא התיזה והבירה – האנטייתזה, אז הסינתיתזה מתגלגלת מתחת לשולחן...). הסכנה הרוחנית אצלנו היא שהסינתיתזה תתגלגל מתחת לכל שולחנת דיונון... ייתכן ששלוסקי אשם במקצת באווירה זו שנוצרה אצלנו.

ש. ומה תאמר על אלתרמן?

ת. אני אוהב אותו מאד. גם את שיריו של אבא קובנר אהבתי תמיד. הראיון האחרון שנערך עמו לפני מותו, זעזע אותי עמוקות. הוא מדבר שם על מימד הקדושה שאסור לנו לאבדו. הוא היה סוציאליסט מסור, אבל לא היה משועבד למרכסיו, ואם אין זה נוגע להשקפה פוליטית, אלא לכנות, אני גם אוהב את יצירתו של יעקב אורלנד.

ש. וכמוכן שאיננו פטורים מלהזכיר את אורי צבי גרינברג.

ת. הוא המורה הרוחני שלי. חלק גדול מהשקפתי הפוליטית הושפע משירו של אצ"ג על המשיח, בו הוא אומר: המשיח הגיע, אלא שמכרו אותו ב-30 שקל, והאסוציאציה היא ברורה. אלא שבמקום שהדבר ייאש אותי, הביאה אותי "מכירה" זו למחאתי, למלחמה נגד המציאות. אני אוהב להדגיש בפרשת האבות שאברהם הוא השמיים, כולו בסימן האידיאה; יצחק – כולו בסימן הארץ; ויעקב הוא הסינתיתזה. יש תקופה שבה צריך להעדיף את השמיים ויש תקופה שבה יש להעדיף את הארץ.

ש. למה כוונתך?

ת. חז"ל היו גאוני הפילוסופיה ההיסטורית. הם אמרו בארבע מלים: "יפתח בדורו, כשמואל בדורו", ואנו מזבזים על כך כרכים ושנים. הכל כלול באמרה זו! הם ידעו שיפתח איננו מניח תפילין – אפילו לא של רש"י... וגם שמשון לא היה צדיק הדור. אבל הם ידעו שבאותה תקופה יפתח ושמשון הם מנהיגי העם, בתנאי שהם ממלאים את תפקידם. והוא הדין היום, כשאנחנו נמצאים במצב של היוולדות והיווצרות, ואז מאי נפקא מינה אם אתה קורא לזה "ימין" או "ריאקציה".

ש. נחזור לנושא הספרות. מה בדבר השירה בת זמננו?

ת. חלק גדול מן השירה הפוליטית אינני מבין. אבל לפני שאני מקטרג, אני אוהב לסנגר. אולי מדובר בקוצר המשיג ועם הגיל גם מאבדים את הלשון. יש סיפור יפה על הסיני והאירופי המתווכחים על טלגרף אלחוטי. הסיני אומר: תרבותנו עתיקה יותר. חפרנו ולא מצאנו כלום, סימן שהיה אצלנו טלגרף אלחוטי... אבל לא תמיד זה כך. אם אינך מוצא, לפעמים באמת אין כלום. אולי רק וירטואוזיות של מלים.

ש. אתה מתכוון לדוד אבידן?

ת. אני קורא את אבידן ויכול ליהנות מווירטואוזיות של מלים, אבל אינני מוצא את השירה. אם משהו אינו מדבר אל לבי, עדיין אינני פוסק שאין זו שירה. לכל שירה יש התקופות שלה, אבל לפעמים אני אומר בכל זאת: לא. המלך הוא בלי מכנסיים, או אף גרוע מכך – מדובר במכנסיים בלי מלך. מלך בלי מכנסיים, אם יראה שהוא ערום – יתכסה, אבל מה עושים עם מכנסיים בלי מלך? חלק גדול מאנשי הספרות והאמנות אצלנו משול למכנסיים בלי מלך. כלומר, הכלים ישנם, אבל אין בהם כלום. יש פה חילול הלשון ותו לא. כתבתי על דליה רביקוביץ ששיבחה את הש.ג. בצפון שהיה לו האומץ שלא להתאבד. (כשפרץ מחבל למחנה – מ.ש.). אילו כתבה זאת בשורות קצרות, היו אומרים שזהו שיר...

ש. זו האשמה חמורה מאד!

ת. אצ"ג אמר לי פעם (בעת שביקרנו בתערוכת ציורים) על צייר שצייר אצבעות עקומות: "אילו ידע אותו צייר לצייר גם יד פשוטה, הייתי מאמין לו". כלומר, מי שיודע לכתוב שיר במשקל ובלשון נקייה, אצבעותיו ישרות, אפילו הוא מעקם אותן, אבל אצל רבים מן האמנים והסופרים יש לי רושם שנפשמ אינה ישרה, מוחם אינו ישר ולשונם אינה ישרה, והם כותבים שורות מעוקמות מפני שאינם יודעים לכתוב שורה ישרה.

ש. זו האשמה חמורה עוד יותר!

ת. כאן נכנסת לתמונה השרלטניות. האמנות המודרנית יכולה, על-ידי שבירת הצורות, ליפול קרבן בקלות לשרלטניות. אני אמנם בעד שבירת כלים (וזהו דבר חשוב מאד שלמדתי מכתבי גרשם שלום), אבל יש שבירת כלים שבאה מתוך כאב ולא מתוך רצון של וירטואוזיות. שבירת כלים צריכה להתבסס על אידיאה ועל לשון עמוקה. ככל שתחלל קודש, עליך קודם כל לדעת שזהו קודש ושמדובר בשרש חזק. אבל אם אין לך שורשים – יש רק חציר יבש.

ש. ד"ר אלדד, מכל יצירותיך הספרותיות, מהי היצירה החביבה עליך?

ת. כמו רוב הסופרים, גם אני אומר שקשה לענות על שאלה זו. יש לי שבעה נכדים וקשה לי להחליט מי מהם חביב עלי ביותר, וכך הוא בעניין יצירתי, מה גם שיש בה סוגים שונים: מזכרונות על המחתרת — שהם בוודאי חביבים עלי, כי הם חלק מבשרי ומדמי וחוויתי דברים אלה — עבור למה שקוראים "חכמת ישראל", בספרי "הגיונות מקרא" (אבל גם לו קשר חיצוני עם המחתרת, כיוון שהוא נוצר בלטרון, כשהרציתי "דרשתי" כל שבוע על פרשת השבוע). כמה שמחתי שהכתבה הראשונה על פרס ביאליק שבו זכיתי, פורסמה דווקא ב"על-המשמר". הכותב אותה סיפר לי ששמע ממני של חבר "השומר הצעיר" שישב בלטרון ב-1945, שאותו חבר שמע במחנה המעצר הרצאות שלי על התורה והן היו, לדבריו, "נהדרות". אני יודע שהספר נפץ בין רבנים ורביים. הרב עמנואל רקמן מארה"ב, נגיד אוניברסיטת בר-אילן, אמר לי: דע לך שכל הרבנים באמריקה "גונבים" רעיונות מספרך, כולל רבנים רפורמיים. גם הוגו ברגמן המנוח אמר לי שהספר אינו זו משולחן עבודתו. ואם אנשים רבים כל כך נהנים מ"הגיונות מקרא", התחלתי גם אני לחשוב שאולי באמת אמרתי משהו שם, ואולי יש בו דברים עמוקים שגלי היום אינה מוחים אותם ואינם גורעים ממשקלו של הספר ומן האקטואליות שלו.

אבל שאלת אותי איזה ספר "חביב" עלי. המלה "חביב" אינה יכולה לחול על "הגיונות מקרא". ספר זה חשוב עלי מבחינת המשקל שלו. באים בו מעמקי המקרא ומעמקי השקפת העולם הפילוסופית שבו.

יקר לי כמובן, "מעשר ראשון" — ספרי על המחתרת, וחביב עלי ביותר הוא הספר "דברי הימים" — העתון ההיסטורי, שהוא ספר יוצא דופן מסוגו. בדרך כלל מתייחסים לספר זה בצורה הומוריסטית, אבל רק צורתו הומוריסטית. מאחורי כל עתון שהופיע פעם בחודש עמדה מערכת שלמה. כל שורה בו שנכתבה אמנם בצורה עתונאית — יש מאחוריה משקל מדעי-מחקרי מובהק. זה היה נסיון מעניין מאד: נצבנו בפני השאלה כיצד להעביר את ימי האבות ומשה רבנו בצורת עתון יומי מודרני. זהו סוג של אקספרימנטליזם, לנסות ולהבין איך נראה העבר וממנו ללמוד גם על ההווה. היתה זו עבודה מעניינת מאוד ופיקנטית ביותר.

ש. ומה, בפרספקטיבה, היצירה החשובה שכתבת?

ת. טוב, הדבר תלוי באיזה תחום. אחד הדברים שכואבים לי — והיו כבר שרי חינוך שדיברתי אתם על כך — הוא מדוע ספר "דברי הימים" לא הוכנס לבתי-הספר כמכשיר לימודי לתקופת התנ"ך. היום כולם מתלבטים בשאלה כיצד לחבב את ההיסטוריה התנכ"ית על הנוער, והנה ספר זה הוא אמצעי נהדר לכך.

אבל מבחינת מה שנקרא, "העמקת השקפת העולם על היהדות", בלי ספק שחשוב הספר "הגיונות מקרא". על מה שדחתי בספר זה, אמר לי אחד הרבנים שאני "גזלן". יש חמישה חומשי תורה, אמר, וכל אדם אחר היה עושה מספרך חמישה ספרים. ואני דחתי הכל בספר אחד.

ואם מדובר עוד על חשיבות, אני יושב עכשיו עם יוסי הלר, שכתב ספר על תולדות לח"י. הוא אינו קשור אלי מבחינה פוליטית, אלא איש מדע, והוא אומר לי שהוא מעריך את "מעשר ראשון" אפילו יותר ממני, משום שאינו כתוב כהיסטוריה, אלא כחוויה אישית, ולכן מדובר בדוקומנט — במסמך. אלי ויזל אמר לפני שנים רבות, כשעוד היה ציוני, שזהו ספר חשוב ביותר והבטיח לתרגמו לאנגלית ולצרפתית, כי גם מבחינה ספרותית יש בו עדות חווייתית-אישית, החל בגולה וכלה בארץ, ובכך משקלו. אם מדברים על תולדות ההיסטוריה היבשה של המחתרת, יכול להיות שנתן ילין-מור בספרו מוסר יותר פריט, אבל כעדות — זהו ספרי החשוב ביותר. על כך, המושג "חשיבות" הוא מאד יחסי. צריך לשאול: חשיבות בשביל מי, באיזה תחום ומתי?

ש. אשאל — בקשר ל"הגיונות מקרא" — שאלה שאינה נוגעת רק לספרך, אלא לכל מי שעוסק במקרא (ובפרשנות ספרותית בכלל). האם בספר זה אתה משקע את רעיונותיך, או שאתה סבור שמה שכתבת הוא "פשוטו של מקרא"?

ת. ב"דבר" נאמרו הדברים הנכונים והיפים ביותר על כך. אלי שביד פרסם בזמנו ביקורת יוצאת מן הכלל על ספר שהוציאו חברי ליובל ה-70 שלי, שהוא מבחינת רבות המשך ל"הגיונות מקרא". קראתי אותה והתחלתי להבין את עצמי.

הוא פקח את עיני בכך שהעניק לספרי קטוריה של מדרש מודרני, של נסיון למודרניזציה של המדרש. הוא מוכיח תיזה זו מבחינה פילוסופית וספרותית, בצורה יסודית ונאה מאד. זוהי איפוא תשובתי, שכן אותה שאלה ניתן לשאול גם ביחס לבעלי המדרש עצמם. הם אף פעם לא התייחסו לדבריהם כאל משט, הם ידעו בדיוק שדרך המקורות הקדומים שלנו אנחנו חוקרים את עצמנו. אומר זאת בדרך אחרת: באוניברסיטת תל-אביב, במכון לעיתונות שהקים שלום רוזנפלד, אני מרצה על השורשים ההיסטוריים של בעיות ימינו. מצד אחד אני מבקש לתמוך את הזהות שלנו מתוך המקורות. אין זהות ללא מקורות. אפילו ממזרים יש להם מקורות ושורשים משלהם. ואם אני מחפש את זהותי ואת שורשי בעבר, הרי אני מוצא את השורשים אבל מצד שני אני גם לומד להבין את המקורות. יש דברים רבים שבעבר לא הבנו והתרחשויות ימינו מסבירות אותם. אתן לך דוגמא. בספר "המכבים" מסופר על התשובה הידועה שנתן שמעון לאנטיוכוס: "לא ארץ נכריה לקחנו". כלומר זו ארץ אבותינו. והרי זה עומד במרכז הוויכוח שלנו היום: האם אנחנו כובשים — כפי שאני קורא בכל יום בעיתון — או שזו ארץ אבותינו! אבל אחר-כך כתוב עוד, "וגור וימו (שאותה אנטיוכוס דורש מאתנו) כל הרעה יצאה עלינו משם". כלומר, הנימוק ההיסטורי של "זכות אבות" לא הספיק גם לשמעון, והוא מוסיף: אם אינך מקבל נימוק זה, יש לי בנוסף לו נימוקים בטחוניים: וכך גם בימינו. חברון היא עיר אבות, אבל מחברון גם יצאו המרצחים שלנו, וזהו הטעם הבטחוני. הרי לך דוגמא חיה ממש כיצד דברים שפעם קראו אותם כמשטות, מקבלים משמעות כרוצה על רקע המציאות שלנו ומפרשים את העבר. ובכך אינני מתיימר לומר שאני מפרש פשוטו של מקרא, לגמרי לא, אבל אינני מזלזל במשקלו של המדרש, כי הדברים צריכים להיות תורת חיים.

ש. אחד ממפעליך הגדולים הוא תרגום כתבי ניטשה. ועל-כך קיבלת בשעתו את פרס טשרניחובסקי, ואפילו ישעיהו ליבוביץ חולק לך שבחים על כך. בספרי "ישעיהו ליבוביץ על עולם ומלואו" הוא אומר: "הדבר המושך ביותר אצל ניטשה הוא בכך שראה בלאומיות את הדחף האנושי השפל והבוזי ביותר. אמרתי זאת לד"ר אלדד כמה פעמים: עשר שנים עסקת בניטשה והשקעת בכך את מיטב כוחך ויכולתך... ולא למדת ממנו דבר זה!". אם כך מדוע, בעצם, בחרת לתרגם דווקא את ניטשה?

ת. אינני יודע אם ליבוביץ סולח לי את הפוליטיקה בזכות ניטשה, אבל הוא בא ותבע מן הטכניון ישעניקו לי דרגת פרופסור על התרגום. ואשר לשאלתך — לא אני בחרתי בניטשה לתרגום. שוקן פנה אלי והיה זה אחד הימים המאושרים בחיי. למעשה פנה אלי דן מירון — שהיה אז מנהל הוצאת הספרים "שוקן" — וזה חשוב גם לגבי הביאוגרפיה הרוחנית שלו. יש בידי טורים ששלח לי מירון לפרסום ב"סולם" והוא נזכר שבכתבי לחי" כתבתי על ניטשה. עשיתי זאת בהיותי במחלתת ואחר-כך כמוכן גם ב"סולם". ובכן, הגעתי לניטשה בדרך מעניינת, דווקא מאחד-העם. היה לי מורה-מחנך בגימנסיה בפולין בשם ד"ר ירמיהו פרנקל (שלימים היה מורה בגימנסיה "בלפור" בת"א) ושררה בינינו אהבת נפש. הוא הדריך אותי הרבה בכתבי ניטשה ובכתובה בכלל. הוא היה אחד-עמיסט מושבע ושנה שלמה לימד אותנו אחד-העם. אף על-פי שהבתי את המורה פרנקל לא אהבתי את תורתו (של אחיה"ע), ואולי זה עניין של אופי (וגם זה למדתי מניטשה).

פרנקל, בדרך אגב, סיפר לנו שהאופוזיציונר של אחד-העם היה ברדיצ'בסקי. הלכתי איפוא אל ברדיצ'בסקי וממנו באתי לניטשה. וכשהגעתי לווילנה, לבית-המדרש לרבנים, למדתי גם פילוסופיה באוניברסיטה (אולי כדי לאזן את לימודי בית-המדרש לרבנים...). וכבר אז שקעתי בניטשה, אף על-פי שאת עבודת הדוקטור שלי עשיתי על שופנהאואר. זו היתה התקופה שבה כמעט ולא היה צעיר שלא דבק בניטשה. זרתוסטרא היה לחם חוקנו ויין לילנו. אהבנו את ניטשה ואת זרתוסטרא ומאז היה חלום חיי לתרגם שניים: את היינריך היינה ואת ניטשה, ושניהם קשורים זה בזה. לא לשווא אהב ניטשה והעריץ את היינה הערצה רבה. אבל הדבר לא נסתייע בידי מפני שעסקתי בכל מיני דברים אחרים, מהם "טפלים" כמו מחלתת, הוראה, מקרא וארץ-ישראל וניטשה נדחה. עד שיום אחד בא אלי דן מירון והציע לי את הדבר ושמתתי על כך מאד.

מעניין ששוקן התכוון תחילה רק לכרך אחד, ולו ידעתי מלכתחילה כמה התרגום קשה, לא הייתי נוטל עלי את המשימה, אבל גם כך קורה בחיים בכל התחומים.

לו ידענו על הצרות שתביא עלינו הציונות האם היתה לנו היום מדינה? — כל אשה לפני הלידה שוכחת את צירי הלידה. זו הבינה שבטבע ובבריאה. כשגמרתי את תרגום הכרך הראשון, כתב לי שוקן מכתב תודה ובו ציין: חבל שאבא (זלמן שוקן) לא זכה לראות את התרגום. הוא נהג לקרוא בכל יום פרק בתנ"ך ופרק בניטשה. (זו אגב, תמונה של יהדות ברלון). מכאן שהדמות שקיבל ניטשה אחר-כך, של נאצי כביכול, אין לה שחר. אדם כשוקן קרא יום-יום ניטשה, שלא לדבר על הלל צייטלין.

הספר זכה להצלחה רבה, להפתעתי ולהפתעת שוקן, וכאשר כתבתי בכרך השביעי שתרגמתי "בוה אנחנו מסיימים", פסל זאת שוקן ושאל ומה עם זרתוסטרא? ענית: יש תרגום של פרישמן, מי אני ומה אני? אין לי שום יומרה לרשת אותו. לתרגם את זרתוסטרא צריך להיות משורר ופרישמן היה משורר. אמר שוקן: אולי בכל זאת כדאי לעיין ולערוך אותו? — וזה מעניין. כשהשוויתי את תרגומו של פרישמן עם המקור — חשכו עיני. זרתוסטרא הוא הסתום בכל כתבי ניטשה. הוא סימבולי. והנה, לוקחים מתרגם לספר סתום למדי וזה מתרגם אותו למליצה המקראית. מכיוון שזה "כה אמר זרתוסטרא" וזרתוסטרא הוא מעין נביא, אז פרישמן כאיש המליצה וכמשורר, חשב שצריך לתרגם את הספר על דרך המליצה התנכ"ית. וכך — לא די שאין מבינים את התוכן, אלא שאף את הלשון אין מבינים! ממילא, מכיוון שדבק מאד במליצה התנכ"ית, אין התרגום מדויק. ואז אמרתי: אין התרגום ניתן לעריכה, ועם כל היותי משוכנע שאינני משורר — וזו שירה גדולה — אעשה את המאמץ. סייע לי בכך ולטר קאופמן המנוח, מגדולי החוקרים של ניטשה, שכתב עליו ספר וכן את הערך באנציקלופדיה "בריטניקה", שגם אותו תרגמתי.

קאופמן אמר לי ש"הגרמנית של ניטשה איננה הגרמנית של לותר ואל לך לתרגם בלשונו של ישעיהו". הבעיה בתרגום היתה איפוא איך להיות מדויק ולמסור מרוח המקור כאחד, וכנראה שחלקית יצא מתחת ידי דבר מתוקן, כי הספר זכה גם לשוק גדול וגם למחמאות רבות מכל צד.

ש. כך אתה משלים שתי פנים: פרס טשרניחובסקי לתרגום ופרס ביאליק על עבודתך המקוריות.

ת. רצוני להשלים את "החוט המשולש". לפני זמן מה קיבלתי את פרס זיבוטינסקי בניו-יורק וזה משולש די מעניין: את פרס ביאליק קיבלתי על עבודתי בתחום המקרא; פרס זיבוטינסקי ניתן לי כביטוי לעבודתי הפוליטית; ופרס טשרניחובסקי — על התעניינותי בפילוסופיה כללית. שלושת הפרסים האלה משלימים זה את זה.

ש. אם כך, אשאל אותך לסיום שאלה אישית מאד: מדוע בעצם אינך איש ההלכה, שמקיים מצוות בהקפדה?

ת. בדרך הטבעית ביותר. לא גדלתי בדרך זו.

ש. אבל יכול היית להגיע לכך.

ת. לא. אמי באה ממשפחה חסידיית, ממשפחת ציורטקוב-ריזין.

בילדותי הלכתי לרבי מצ'ורטקוב שמאד הרשים אותי לטובה. בלמברג (לבו) גדלתי באווירה של חסידי בעל"ז ועד היום אינני יודע מה זה בעל"ז... ריבונו-של-עולם, אני יודע מה זה חב"ד ומה זה ברסלב, אבל מה זה בעל"ז?! — איזו אסכולה זו!

ש. ואביך?

ת. אבי היה משכיל ציוני, "מתנגד". הוא היה הולך בגילוי ראש, אבל כל שבת הלך לבית-הכנסת. הוא אהב את אבן-עזרא, כי פרשן זה סימן עבורו לשון ודקדוק, נוסף

למלמול ולתריפות שכלית. בין פרשני התורה, היה אבן-עזרא המשכיל. אמי חיללה שבת ונסעה בשבת. אבי מעולם לא נסע בשבת. אבל לא למדתי ב"חדר" ולא בשיבה. אבי לקח יהודי תלמיד-חכם ומשכיל, שלימד אותי רמב"ם ורמ"ק (ר' נחמן קרוכמל) וגם תלמוד.

ש. וזו כל השכלתך היהודית!

ת. אחר-כך נסעתי לבית-המדרש לרבנים בווינה כדי ללמוד יהדות. אמי רצתה שאהיה מין רבאי רפורמי או קונסרבטיבי, מה שקוראים "דוקטור-רבינר". אבי לעומת זאת, רצה רק שאלמד יהדות. כך נסעתי למשך 6 שנים, ללמוד יהדות, אבל אני יודע הרבה מנות ממה שמייחסים לי.

ש. תדיין לא ענית על שאלתי.

ת. כשלמדתי בבית-המדרש לרבנים, מי שלקח את לבי, היה פרופסור אביגדור אפטיוביצר, שלימד מדרש בראייה היסטורית, כלומר – כיצד להבין מדרש על רקע היסטורי ועל רקע תקופתו. וזו גם ראייתי לגבי ההלכה, שהיא ראייה היסטורית-התפתחותית, ואפילו – אם תרצה – התפתחות ההלכה מחדש. ומכיוון שהעמדותי את כל חיי על הציונות, וגם בעבודתי המקצועית בהוראה השקעתי את כל כוחות הנפש שלי (ב.ג., כשזרק אותי מבית-הספר, אמר לאצ"ג שאני מכניס פוליטיקה גם לדקדוק, והוא צדק!), הרי שכדי לעבור לחיי הלכה, הייתי צריך אנרגיה נפשית נוספת על-מנת שאתמסר לכך. אין לי האנרגיה הזאת וגם איני משוכנע בכך.

ש. דהיינו!

ת. הוגו ברנמן אמר פעם על ביטוי שלי שהוא גאוני. כשלמדתי אצלו קבלה אמרתי: היהדות האורתודוקסית כיום היא קראות של תורה שבעל-פה ואני אינני קראי, אף שאני אוהב את הפרינציפ של ההלכה. העם היהודי חי על קונסטיטוציה מבוקר עד ערב, מלידה עד מוות, אבל כמו שאמרתי – הלכה שהיא הליכה.

ש. אם כך, כלל אינך מקפיד על שמירת מצוות!

ת. עד שעברתי לירושלים, ב-1952, הייתי יושב בשבת ועובד ונוסע להרצאות, אבל מיום שחזרתי לירושלים, עשיתי שלושה דברים: שנית את שמי משייב לאלדד, הפסקתי לנסוע בשבת ואיני כותב בשבת. וגם לכך – וזה מעניין מבחינה פסיכולוגית – נתתי לעצמי פירוש: אני רוצה להיות בשבת עם הילדים כדי לחנך אותם.

ש. וכיצד נוהגים ילדיך?

ת. בני נוהג כמוני, ביחוד שהתחתן עם משפחה דתית, ובתי – לא. היא גרה במדינת ישראל, בנתניה, בני גר בארץ-ישראל, בכפר אדומים; ואני בירושלים, שהיא גשר לכלל, ותפיסה זו של נשיות חשובה לי.

הוא הדין בחיים האזרחיים – אני אזרח נאמן ושומר חוק, אבל אינני מעריץ את החוק. האגדה היא אצלי מעל להלכה. גם בוויכוחים שהיו לי עם בנין – שהעמיד את

החוק והמשפט מעל לכל – אמרתי זאת. בנין המליך עלינו את הבנין ונל כך אמר לי אפילו משפטן כפרופי בנימין אקצין: זו משפטולוגיה שהיא אסון! כבודו של המשפט במקומו מונח, אבל הוא משקף צורכי חיים, ופה אתה כורע ברך בכני המשפט. וכך הכניס אותנו בנין למצב מסובך עם הערבים. החיים הם היים וצריך ליישם את המשפטים לפני כל אחד ואחד, בכל דור ובכל קבוצה. אבל אי-אפשר ליישם באופן מוחלט. "לא תרצח" איננו יכול לחול על החיים.

יש מקרים שאתה חייב לרצוח, אם בדרך החוק או לא, כמו נעוזה. זוהי דרך המחשבה שלי.